

МОГУЋНОСТИ СИНТАКСИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА НА ГРАЂИ ДИЈАЛЕКАТСКИХ РЕЧНИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Циљ овога прилога јесте да покаже (на примеру *Речника говора јабланичког краја*, *Црнотравског речника* и *Тимочког дијалекатског речника*) колико су савремени дијалекатски речници информативни када је у питању синтаксичка проблематика. За анализу је одабран један сегмент из синтаксе падежа – аблативност (и то она исказана помоћу предлога *од*, у значењу старог аблативног *с(а)*, и она исказана помоћу сложеног предлога *откуд(е)*). Закључак је да су потврде, тј. илустративни материјал из одредница од непроцењивог значаја за долажење до поузданих синтаксичких информација.

Кључне речи: дијалекатски речници, дијалекатска синтакса, аблативност, предлози *од* и *откуд(е)*

1. Циљ овога рада јесте да се на примеру трију речника са грађом из призренско-тимочких говора покаже колико су савремени дијалекатски речници, посматрано у целини, информативни када је у питању синтаксичка проблематика. За истраживање су одабрани *Речник говора јабланичког краја* (ЖУГИЋ 2005), *Црнотравски речник* (СТОЈАНОВИЋ 2010) и *Тимочки дијалекатски речник* (ДИНИЋ 2008), дакле, представници призренско-јужноморавског, сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког поддијалекта, а на њиховом целокупном материјалу показана је могућност испитивања једног сегмента из синтаксе падежа – аблативности, и то оне која се остварује помоћу предлога *од*, у значењу старог аблативног *с(а)*, и оне за чију се реализацију употребљава сложени предлог *откуд(е)*.

Податке о аблативности у дијалекатским речницима треба тражити у оквиру одредница које се тичу одређених предлога, због чега је корисно имати извесно предзнање о овој граматичкој категорији у истраживаним говорима. Према

* Marina.Jurisc@isj.sanu.ac.rs

** Овај прилог је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

досадашњим налазима, аблативност се у призренско-тимочким говорима исказује предлозима *из* и *од*. Стари предлог *c(a)* обично је, услед изгубљене флексије, истиснут из овог значењског поља, а његову улогу су преузели *од* и *из*. У једном делу говора појављује се, међутим, и нови сложени предлог *откуд(e)*, и то само за означавање ове врсте просторних односа. Притом, ако је почетак кретања везан за унутрашњост оријентира, употребљава се конструкција *из + ОП* (аблативна интралокализација у: ПАВЛОВИЋ 2006: 59–62), а ако је почетна тачка усмереног кретања – површина оријентира, уместо старог предлога *c* употребљава се предлог *од* (аблативна ареалокализација у: ПАВЛОВИЋ 2006: 62–63), док се „удаљавање од локализатора без импликације о којем делу локализатора се ради” (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 153) исказује аналитичким конструкцијама *од + ОП* и *откуд(e) + ОП*.¹ У овом раду, у грађи наведених речника, траже се и анализирају подаци о аблативној ареалокализацији граматикализованог предлогом *од*, који се налази на месту старог предлога *c(a)* (о овоме у појединим призренско-тимочким говорима у: МИЛОРАДОВИЋ, СТАНКОВИЋ 2010), и о новом предлогу *откуд(e)*. Проучавани речници најчешће само посредно (тј. преко илустративног материјала из одредница) потврђују поменути сазнања о аблативности у призренско-тимочким говорима.

Предлог *од*

2. Предлог *од* има своју одредницу у свим поменутиим речницима. У њој се најчешће налази и недовољно прецизно обавештење о томе да је овај предлог преузео једно од старих значења предлога *са* (в. т. 1 и фусноту 1), тако да означава и почетну тачку усмереног кретања са површине оријентира (аблативна ареалокализација).² Конкретно, у *Црнотравском речнику* наводе се четири значења предлога *од*, изабрана тако да представљају диференцијалне особине у односу на стандардни језик. Једно од њих јесте да предлог *од* може значити *са* (потврда: *Од коју чесму тачите воду?*). У *Тимочком дијалекатском речнику* дато је чак једанаест значења овога предлога, што представља врло богат извор података (без обзира на то што су нека од њих невешто формулисана). Прво значење обухвата и тип аблативности који се овде истражује: „а. одвајање од нечега” (и потврда: *Идем од збор*). У *Јабланичком речнику*, међутим, не наводе се експлицитно значења предлога *од*, већ податак да ова лексема (*од*) може имати и предлошко значење, да се комбинује са општим падежом и да је тада у функцији генитива и локатива. Ни на основу двеју понуђених потврда не може се ништа закључити о истраживаном типу аблативности. Али, у самој дијалекатској

¹ Најчешће, поменуте аблативне конструкције формирају се са обликом ОП, међутим, на метохијско-косовском подручју, које представља дијалекатску целину са најбоље очуваном флексијом у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области, предлози *од* и *из* често се комбинују и са сачуваним обликом генитива (уп. МЛАДЕНОВИЋ 2002: 291–294, 318–319; 2013: 140, 191; РЕМЕТИЋ 1996: 450, 459–460; СТЕВАНОВИЋ 1950: 138–146; М. ПАВЛОВИЋ 1970: 70–80; 162; ЂУРОВИЋ 2000: 22, 44–61).

² У оквиру одреднице *c(ac)/c(ьc)*, што је очекивано, нема података о томе да је овај предлог изгубио значење аблативне ареалокализације (вероватно услед упрошћавања падежног система и чувања друга два значења – социјативност и инструмент).

грађи *Јабланичког речника* наилази се често на предлог *од* у поменутом значењу: Не ли си ти узимаја паре *од остал?* (адет – 3), Ако те гуша боли, скиђај бајадерче *од гушу!* (бајадерче – 11), Деца ће ми дођев *од рабóту* (баничка – 13), Башчинче ми је туј у обóр, оградено *од једну страну* сз сид о[д] цтару кућу, ова́м па с овéј стране су плотéвја и една дрвена тарапка (башчинче – 16),³ Ту гига́м с овéј гига́ле преко реку, ако па́днем *од њи*, река не́је мло́го голéма, сьмо што ћу се намóкрим, то́ј е (гига́м – 52), иди очисти теј дрље *од очи* (дрље – 76), Чим до́ђе *од рабóту*, дру́сне се у кревет (друснем – 79), Ене́ ги мо́и жетва́ри Ми́рко и де́вер, и́дев *од жéтву* (жетвар – 88), Наби́ја гу там, у хо́шку, па гу зазуби́ја, не ски́ђа очи *од њума* (зазубим – 99) (ЖУГИЋ 2005).⁴ У друга два речника ситуација је иста. У *Црнотравском речнику*, и то већ на првих сто страна, примећена су четири примера „преузимања значења” предлога *од*: Куде да се дeнемо о[д]-тој бьздeње *од буњиште?* (бьздeње – 53), Ду́ну ветруштина, по́диже цре́п *от кров*, одне́се стрéје на кошаре и сeно *од сто́гови* (ветруштина – 96), Слeзо у пади́ну да завáтим у стóвну водичку *од изво́р* (водичка – 105), Отрча на собóр ко *од врзлó* (врзло – 111) (СТОЈАНОВИЋ 2010). И у грађи *Тимочког дијалекатског речника* има доста оваквих потврда: Акне се на јóтоман, чим се врне *од рабóту* (акне се – 4), Не бај овце *од пашу* (баи – 15), ја сам гледáл *од пашу колибу* у Врља́к (белије се – 25), Зими ни ма́ти сту́ри *од товáн* по ед́н грóз бeлинку (белинка – 25), Ако се нeбо бeлне *од ону́ј стран*, не мóж да про́јде без ћишу (белне се – 26), Када́ ли че да стуре *од ду́вар слику* на ону́ј белодрóбину? (белодробина – 26), Јáгоду брисну́ли *од службу* (брисне – 44), Брисну́ли камењeти *од висину́* и напраи́ли лóм низ брегáт (брисне – 44), Бупну ко ма́че *од товáн* (бупне – 52), Нeче ма́чка слани́ну *од високу́ врли́ну* (врлина – 84), Вечерóм се врчамо *од рабóту* уморни и глáдни (врча се – 87), Кућа араба́тна, па вури́ *од све́ стране* (вури – 90), Ти́ја е кла́данац гáлатан, *од не́г во́ду* не завáчамо, ни́ти сто́ку по́имо (галатан – 94) (ДИНИЋ 2008).

Проблем је, међутим, у чињеници да се до ових података долази врло тешко и споро (чак и ако постоји могућност електронске претраге), и да је потребно ишчитати комплетан речник или велики број речника приликом писања синтетичких радова.

Предлог *откуд(е)*

3. Предлог *откуд(е)* није евидентиран ни у једном од наведених речника.⁵ Његово одсуство из речничког инвентара може се сматрати својеврсним пропустом, пошто се у домаћим дијалекатским речницима по правилу инсистира на уношењу

³ О чувању предлога *са* у конструкцијама „с ове стране“ писано је у ЈУРИШИЋ 2014: 419.

⁴ Ради лакшег сналажења, у загради након потврде дата је одредница (у којој је уочена истраживана појава) и страна (на којој се та одредница налази), а тек након изношења свих потврда из истог извора наводи се његов назив (тј. назив речника одакле су потврде преузете). Осим тога, преузете потврде дате су на исти начин као у литератури из које су преузете; уједначавање је извршено само у виду доследног истицања синтагми са одређеним предлогом италиком.

⁵ У *Црнотравском речнику* забележене су лексеме *откуд*, *откуде*, али ни у једном случају није поменуто њихово предлошко значење.

речи непознатих стандардном језику, али и оних које имају значења другачија него у стандардном језику.⁶

Тек претраживањем дијалекатске грађе долази се до података о предлогу *откуд(е)*. Он се појављује само у значењу: „удаљавање од локализатора без импликације о којем делу локализатора се ради” (ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 153), при чему је у *Црнотравском речнику* забележено 56 потврда са овим предлогом, а у *Јабланичком* – 11 (што га чини фреквентним)⁷. Међутим, у *Тимочком речнику* није забележен предлог *откуд(е)* у илустративном материјалу уз одреднице, па се на основу тога може закључити да њега ни нема у инвентару лексема тимочкога говора. Мада, посредни подаци наводе на сумњу да *откуд(е)* ипак није страна на овом језичком простору: прво, често су бележени предлози *куде* и *докуде*, а према критеријуму аблативност ~ адлативност, *откуд(е)* се налази у бинарној опозицији са предлогом *докуд(е)*, и друго, у непосредном суседству тимочког говора бележено је *откуд(е)*, а чак и суседни бугарски језик располаже сличним предлогом *откъде* (РБЕ), тако да је присуство овога предлога на неки начин очекивано (уп. ЈУРИШИЋ 2013).

Потврде: Пројде нис пѹт едѹн баја Џора *откуде Власѹну* (баја – 43), Иде грмеж *откѹд Острѹзуб* (грмеж – 148), Гѹглају се ђблаци *откуде Плѹну* (гугла се – 152), Гуглави га *откуд Власѹну*, збѹрај рукољке докле не врне (гуглави (се) – 152), Сѹл ме загледију, ко да сам дошѹл *откуде дивји љѹди* (дивји – 168), Низ Мејѹну проѹду долѹчни љѹди, *откуде Клисѹру* и Божицу (долечан – 180); Дѹлура се неки чѹвѹк *откуде Прѹслоп*, не знам кой-е (долура се – 181), Домаѹњају се дористрашни ђблаци *откуде Острѹзуб* (домациња (се) – 181), Дудњи *откуде Власѹну*, ђе дѹде нека слѹта (дудњи – 200), Задавају се ђблаци *откѹд Орлѹвац*, ђе врне киша (задава се – 235), Задудња *откуде Власѹну*, не стиго ни рукољке да зберем (задудњи – 238), Па се замотљавѹло *откуде Плѹну*, ђе врне киша (замотљави се – 254), Затунти се *откуде Тѹмбу* (затунти се – 271), Затунтено, па поцрнѹло нѹбо оздѹл, *откѹд Власѹтинци* (затунти се – 271), Затунтѹје га *откуде Кѹкавицу* (затунтѹје (се) – 271), Ђе га заубавеје *откуде ѹсток*, не мѹж три дѹна да пада киша (заубавеје – 272), зададе се белѹчас ђблак *откуде Власѹну* (беличас – 58), Бѹстри га *откуде запад*, ђе освѹне ѹбаво (бѹстри – 64), Грувају топови *откуде Плѹну* (грува – 150), йплаши ни тој грување *откуде Чемѹрник* (грување – 150), Лѹти слѹнце изгрева *откуде Стѹникин крѹс* (изгрева – 302), На Горѹшњак на Мејѹне изнадојде свѹт чак из Дервѹн и *откуде Морѹву* (изнадојде – 311), Почѹло се јѹгли *откуд Власѹну* (јѹгли (се) – 341), Пројдоше нис пѹт неке канѹвке, рекал би да су су *откуд Мањак* (канѹвка – 353), Одеднѹш чѹмо: настаде нека кѹка *откуде њѹну кѹћу* (кука² – 404), Квѹ тој кукњавина доѹди *откуде Чѹку?* (кукњавина – 404), Метликарѹ су дошли *откуде Стрѹмицу* (Метликар – 452), Страѹјем од онѹј мрењавање *откуде Плѹну* (мрењавање – 463), Навлѹчу се ђблаци, мржѹви га *откуд Власѹну* (мржѹви (се) – 463), Пѹче се мрљаѹви *откуде Кѹкавицу*, отѹд ѹвек дѹје киша

⁶ Тако Ј. Динић у уводном делу свога речника каже: „У Речник су уношене само дијалекатске речи, тј. речи које се ликом и значењем разликују од речи стандардног српског језика“ (2008: XXIV), а Р. Жугић наводи да је *Речник говора јабланичког краја* „диференцијалан” и да је „у њега уносила само оне лексеме које се у фонетском, морфолошком, структуралном и семантичком погледу разликују од стандардног језика.” Слично је и са речником Р. Стојановића.

⁷ Треба имати у виду да *Јабланички речник* има око 470 страна, а *Црнотравски* више од 1000.

(мрљави се – 464), Навлачу се облаци *откуд Лесковац* (навлачи се – 482), Наострило се *откуд Плана* (наостри се – 509), Наслутуе се *откуде Власину* аламунџа и голема киша (наслутуе (се) / наслутује (се) – 517), Ка[д]-це натунти *откуд Власину*, ретко кд не дојде киша (натунти (се) – 523), Почё га оаљавује *откуд Кукавицу* (оаљавује (се) – 542), Облачи се *откуде Тумбу* (облачи се – 548), Зацрнёл се облачина *откуде Клисору* (облачина – 548), Дошли ни косачи одолеко, *откуде Мањак* (одолеко – 573), Озгор ли дојде, *откуде Микини?* (озгор – 578), Почёло да осавњује *откуд Гремеду* (осавњуе / осавњује – 602), Иди подбирај овце *откуд реку*, још малко, ће ги терамо у трлу (подбира (се) – 663), Подседа се *откуде Плана*, да не дојде то[ј]-и куде нас (подседа се – 672), Прай сане да докарёмо сёно *откуде појату* (прай – 715), Примица се мьгла одоздол, *откуде Мораву* (примица (се) – 754), Разбиструје га *откуде Остроуб* (разбиструје – 786), Разведрује се *откуде Лесковац* (разведрује се – 788), Разгрмёло се *откуде Власину*, па само пуца (разгрми се¹ – 792), Ће огреје слњце, разјагљује се *откуде Чёмёрник* (разјагљује (се) – 795), Ставнило га *откуд Орловац*, ће удари нека кишетина (ставни (се) – 892), Моја старина-е там, *откуде Шумадију* (старина – 894), Тавнеје *откуде Власину*, бојим се ће дојде попишунџа (тавнеје – 912), Тавнеје се *откуде Бёсну Кобилу*, неће ваљаје, и овде да дојде (тавнеје се – 913), Там, *откуде Чуку*, чује се како удара таламбас (таламбас – 914), Ене, *откуде Власину* дооду тунтави облаци, да си поодимо дом (тунтав – 942), Тунти га *откуде Чёмёрник* (тунти (се) – 942), Чује се *откуде Чуку* биё тупан, па устура (тупан – 942) (СТОЈАНОВИЋ 2010); Гунтави се там *откуд Лебана*, ће заврне (гунтавим се – 67), Онoј плотё *откуд Благоју*, подало, да га потпреш с нику мотку докле не купимо циглу (плотё – 274), Вати чаршав *отку[д] тебе*, па вучи (ватим – 33), Закрати ни да проодимо крз њигов обор, сьг залихамо *отку[д] Цилков сливар* за у башчу (залихам – 103), Они засидали онај прелаз, сь[г] ће залихамо за у башчу *отку[д] Цилкини* (засидам – 114), Мора да засићујем овај прозор *откуд комишју* (засићујем – 114), Да осидам плот *откут комишју* (осидам – 260), Осидаја *отку[д] цокак* плотък, мош прерипи кој си оће (плотък – 274), Прекачи тој детё преко пло[т] да не залића *откут нут!* (прекачим – 301), Не га детё више прекачуј преко плот, све нокчики одрало, боље да заћеш *отку[д] цокак!* (прекачујем – 301), Наљутија се беше што му дечишта јабукё брали, заградја с трња, нема више прођување туј за у башчу, ће залихамо *отку[д] Цилкини* (прођување – 313) (ЖУГИЋ 2005).

4. Пре доношења закључка о томе какве су могућности синтаксичких истраживања на грађи дијалекатских речника југоисточне Србије треба нагласити две значајне чињенице везане за домаће дијалекатске речнике. Прво, њих су врло често писали ентузијастички, а не лексикографи (од три речника која су анализирана у овом раду, само је један од њих саставио професионални лексикограф)⁸. Друго, нема прецизних упутстава о томе шта све један дијалекатски речник призренско-тимочког говора (и његова одредница) треба да садржи, што ауторима додатно отежава посао. Ово су често разлози што се најбоље синтаксичке информације могу добити из речничке грађе дате у виду илустративног материјала у одредницама.

⁸ У питању је *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Жугић.

Литература

- ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- ЂУРОВИЋ, Радосав. *Летнички говорни тип*. Врање: Филолошки факултет Приштина, 2000.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Речник говора јабланичког краја”. *Српски дијалектолошки зборник* LII (2005): стр. 1–470.
- ЈУРИШИЋ, Марина. „Предлози *откуд(е)*, *накуд(е)* и *докуд(е)* у призренско-тимочким говорима”. *Годишњак за српски језик* (Департмана за српски језик Филозофског факултета у Нишу) Година XXVI, Број 13 (2013): стр. 265–277.
- ЈУРИШИЋ, Марина. „Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције)”. *Српски дијалектолошки зборник* LXI (2014): стр. 367–534.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија и Станислав Станковић. „Из семантике конструкција с предлогом *од* у говорима Скопске Црне Горе и Горње Мораве”. – *Македонски јазик*, Година LXI: стр. 25–36.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Генитив именских речи у северношарпланинским и јужнометохијским говорима – флексија и аналитизација”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLV/1–2 (2002): стр. 291–320.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гатње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 18, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Миливој. *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглотски процеси*. Нови Сад: Матица српска, 1970.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. У редакцији академика М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- РБЕ – *Речник на българския език*. II (В). София: Българска академия на науките (Институт за българския език), 1979.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски призренски говор”. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): стр. 319–614.
- СТЕВАНОВИЋ, Михајло. „Ђаковачки говор”. *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): стр. 1–152.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црнотравски речник”. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2010): стр. 1–1060.

ИЗВОРИ

- ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Речник говора јабланичког краја”. *Српски дијалектолошки зборник* LII (2005): стр. 1–470.

СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црнотравски речник”. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2010): стр. 1–1060.

Marina S. Jurišić

OPPORTUNITIES OF SYNTACTIC RESEARCHES ON THE LEXICAL MATERIALS OF THE SOUTHEASTERN SERBIA DIALECTOLOGICAL DICTIONARIES

In this article we have explored the ability to research a single segment of the syntax of the cases, ablativity, those who can be realised by the proposal *ođ* on the site of the old ablative *c(a)*, and those who can be realised by the complex proposal *omkyđ(e)*, in the three dialectal dictionaries (in the speeches of the Prizren-Timok). It can be concluded that it is of great importance for the syntactic researching of the modern dialect dictionaries confirmation, ie. illustrative material referred to in determinants.

Keywords: dialect dictionaries, dialect syntax, the ablativity, the proposals *ođ* and *omkyđ(e)*.

